

Over het proefschrift van Geurt Roffel

Inleiding

Ik heb ondertussen al heel wat theologische proefschriften in handen gehad. Sommige daarvan heb ik ingekeken en een enkele helemaal uitgelezen. De eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat ik zelden grote vreugde ontleen aan het lezen van dissertaties. Laat ik het maar onomwonden zeggen: proefschriften zijn doorgaans niet om door te komen.

Nu kunnen de auteurs – promovendi - daar meestal weinig aan doen. Eigenlijk ligt het al in de term ‘proefschrift’ besloten dat het lezen ervan een ware beproeving kan zijn. Zo’n boek is namelijk bedoeld een proeve van bekwaamheid te zijn. De bekwaamheid om geheel zelfstandig een wetenschappelijk verantwoord onderzoek te doen. En ja, dan kun je rekenen op uitgebreide verantwoording van onderzoeksmethoden, precisering van de vraagstelling, afbakening van het voorwerp van onderzoek, positionering van het onderzoek ten opzichte van al eerder geschreven werken op hetzelfde terrein. Belangrijk en nuttig om te verantwoorden wat je gedaan hebt, en hoe je het hebt aangepakt. Maar het levert doorgaans geen boek op dat ik met rode oortjes lees, dat me pakt.

De structuur van het proefschrift

Eind mei viel het proefschrift van Geurt Roffel op mijn deurmat. Het gaat over het geloof in Jezus Christus. Of, om met de ondertitel van het boek te spreken: over antwoorden op de vraag of Jezus de Zoon van God is. Als ik het opensla en er in begin te lezen verwacht ik een boek in handen te hebben dat aan alle facetten van een dissertatie voldoet. En een eerste blik op de inhoudsopgave lijkt mijn verwachting te bevestigen. Het boek heeft een heldere, goed doordachte structuur. Na een korte inleiding op het thema volgt de beschrijving van hoe het onderzoek is opgezet. Het echte werk begint met een beschrijving van de manier waarop wij mensen iets leren begrijpen. De Duitse filosoof Gadamer – die zo’n beetje de hele twintigste eeuw heeft doorleefd – schreef daar in de jaren zestig een befaamd boek over: *Waarheid en methode*. Dat Geurt hiermee inzet, is goed te volgen. Als we namelijk een antwoord willen geven op de vraag of Jezus de Zoon van God is, zullen we op de een of andere manier Jezus van Nazareth moeten gaan begrijpen. En als je wat wilt weten over hoe ‘begrijpen’ werkt, kun je gewoon niet om Gadamer heen. Maar, zoals gezegd: Gadamer's theorie vormt het begin. Daar kan het niet bij blijven. Geurt heeft namelijk een aantal ernstige vragen aan Gadamer; bedenkingen bij de theorie die Gadamer ontwikkelde. We gaan daar zo direct nog uitvoerig op in. Als Geurt zijn vragen op tafel heeft gelegd, richt hij zijn aandacht op zes theologen die net als Gadamer in de twintigste eeuw werkzaam zijn. Alle zes hebben ze intensief nagedacht over de vraag of Jezus de Zoon van God is. En alle hebben ze daar hun eigen antwoord op gegeven. Geurt probeert zo goed mogelijk te begrijpen hoe zij Jezus van Nazareth verstaan. Maar nu gaat het Geurt niet alleen om wat deze theologen nu precies over Jezus Christus beweren. Het gaat hem er vooral ook om inzicht te verwerven in de wijze waarop zij de manier van het begrijpen van Jezus verantwoorden. Waarop baseren zij zich? Vallen ze terug op de traditie van de kerk, gevormd in de vroegste eeuwen als kader van waaruit kan worden begrepen wie Jezus is? Of is er een ander denkframe dat leidend is? Denken deze theologen gebruik te kunnen maken van hedendaagse wetenschappelijke inzichten om iets zinnigs te kunnen vaststellen over Jezus als Zoon van God? Deze vraag naar de manier waarop de door hem besproken theologen menen verantwoord te kunnen spreken over Jezus, is niet slechts een interessante analytische exercitie. Geurt is namelijk vooral ook

op zoek naar antwoord op de kwestie of deze theologen in staat zijn te helpen om zijn eigen blik op Jezus als Zoon van God te verruimen. Geurt heeft waardering voor elk van de zes theologen die hij bespreekt. Zo bezien dragen ze bij aan een zekere blikverruiming. Maar, net als hij bij Gadamer een aantal kritische vragen heeft, heeft hij die ook bij de theologen. Om er een aantal aan te stippen: Als je het antwoord op de vraag naar Jezus als Zoon van God alleen geldig verantwoord vindt door binnen de lijntjes van de door de kerk vastgestelde kaders van haar traditie; sluit je dan niet bij voorbaat gezichtspunten uit? Gezichtspunten die in het licht van hoe Jezus verschijnt in de over hem geschreven verhalen heel waardevol zouden kunnen zijn? Of, als je Jezus alleen meent te kunnen begrijpen vanuit de in het christelijk geloof gevormde theologie, hoe kun je dan recht doen aan het gegeven dat Jezus als de Joodse man die hij was, zelf geen weet had van christelijke theologie? De kritiek die Geurt op de theologen heeft, leidt tot het inzicht dat zij alle – hoe waardevol hun gedachtegoed ook is – en hoezeer zij vrijwel alle rekening houden met de notie dat een absoluut en overal geldig begrijpen van Jezus onmogelijk is – uiteindelijk toch elk op hun eigen wijze de ruimte afbakenen waarbinnen het spreken over Jezus plaats moet vinden om zinvol te kunnen zijn. Om het nog anders te zeggen: de pluraliteit die eigen is aan het christelijk geloof – ga maar na hoeveel als waar verkondigde inzichten als waarlijk christelijk verkocht worden – kan door geen van deze theologen echt recht worden gedaan. Geurt moet dan ook op zoek naar een theorie over begrijpen die hier wel aan kan bijdragen. Deze vindt hij bij de Franse filosoof Derrida. Hij ontwikkelt gedachten over interpreteren die cirkelen rond de idee van principiële oneindigheid van mogelijke interpretaties van teksten, van fenomenen. Kort en goed: het interpreteren, het uitleggen, het zoeken naar een antwoord op de vraag wat er staat geschreven, wie er naar je toekomt, komt nooit tot een afronding. Telkens als je denkt: ‘Nu heb ik het rond, nu weet ik hoe het zit’, volgt toch nog een vraag. Als je het zo bekijkt, heb je dan wel rekening gehouden met... Als je het zo opvat, dan begrijp ik toch nog niet hoe dit daar mee te maken kan hebben... Enzovoort. Maar, als je Derrida daarin volgt – en dat doet Geurt – dan veranderen de kritische vragen die hij bij de zes theologen heeft gesteld van karakter. Deze vragen zijn dan geen grenspalen meer die aangeven waar het onderscheid tussen waar en onwaar getrokken moet worden. Het zijn dan niet langer de markeringen tussen jouw en mijn waarheid, waarachter we ons kunnen terugtrekken om te schuilen in de lieve vrede die we bewaren door schouderophalend vast te stellen: ‘Ach, ieder zo zijn waarheid’. Deze kritische noties bij het denken van deze theologen zijn daarentegen evenzovele aanknopingspunten voor een gesprek. Zij helpen de eigen gedachtevorming verder op weg. Zij creëren ruimte om te zoeken naar nieuwe perspectieven op de zaak. Waar dit inzicht zich vormt, volgt de volgende stap in het onderzoek. De vragen aan de theologen worden weer opgepakt. Aan de hand daarvan toetst Geurt of de methode die Derrida aanreikt een vruchtbare is om onder woorden te brengen welk antwoord hij geven kan op de vraag of Jezus de Zoon van God is. Met het uitwerken van dit antwoord sluit hij zijn onderzoek af.

Het proefschrift dat meer is dan een proeve van bekwaamheid

Eind mei viel het proefschrift van Geurt Roffel op mijn deurmat. Het heeft een heldere structuur, een logische opbouw en voldoet wat dit betreft precies aan mijn vooronderstellingen bij wat een proefschrift is. En toch... het boek is meer dan dat. Want wat ik lees, is veel meer dan een proeve van bekwaamheid tot zelfstandige analyse van een systematisch-theologisch vraagstuk. Telkens duikt Geurt zelf op in het boek. Wie het proefschrift leest, schuift als het ware aan bij een diepgaand gesprek dat Geurt voert met zes theologen en twee filosofen. Het nodigt zo uit om zelf aan dit gesprek mee te doen.

Dat het proefschrift als een boeiend gesprek is geconstrueerd maakt duidelijk wat misschien wel de meest wezenlijke bijdrage is die Geurt met zijn proefschrift levert aan de theologie. Dit is de notie dat theologie ontstaat in het gesprek. Ik zou dan ook willen zeggen, dat zijn proefschrift niet zozeer een proeve van bekwaamheid tot zelfstandige wetenschappelijke analyse is, maar toch vooral ook een geslaagde proeve van toereikendheid van het gesprek als methode voor het beoefenen van theologie.

Eerlijk gezegd denk ik dat juist daarin de betekenis en meerwaarde van Geurts proefschrift voor de kerk, voor ons hier bijeen, het sterkst naar voren komt: De proeve van het toereikend zijn van het gesprek om zinvol en respectvol samen met elkaar theologie te vormen.

Deelnemen aan het gesprek dat met het proefschrift op gang wordt gebracht

Vanmiddag zijn we samengekomen rond het proefschrift van Geurt. We leggen het boek als het ware in het midden en laten de vraag op ons afkomen: 'En wie ben ik volgens jullie?' Het proefschrift is zo een uitnodiging aan ons om bij te dragen aan het gesprek waarin nagedacht wordt over Jezus als de Zoon van God. Eerder vanmiddag is aan u gevraagd in een aantal steekwoorden op te schrijven op welke wijze u deze vraag verstaat, verbeeldt en beantwoordt. Geen gemakkelijke opgave. Kunnen een paar steekwoorden recht doen aan de veelomvattendheid van de manier waarop we ons de uitspraak dat Jezus de Zoon van God is toe-eigenen, of juist helemaal niet? We hebben uw antwoorden zichtbaar gemaakt in een projectie. Deze toont de veelkleurigheid van de gegeven antwoorden. Sommige lijken op elkaar aan te sluiten, andere staan op het eerste gezicht diametraal tegenover elkaar. Hoe dit ook zij, in het verlengde van de kern van Geurts proefschrift zijn dit evenzoveel aanknopingspunten voor een gesprek. Althans, als we daartoe de ruimte met elkaar scheppen. Nu is het onmogelijk hier in deze samenstelling, in deze ruimte, binnen de tijd die we beschikbaar hebben een plenair gesprek met elkaar te voeren. Wat we daarentegen pogen is een gesprek op gang te brengen. Een gesprek dat je met jezelf kunt voeren; een gesprek dat je bij de borrel, straks na afloop, met en ander kunt hebben, of een gesprek later vandaag, morgen volgende week of wanneer dan ook maar en met wie dan ook maar.

Om dit gesprek wat verder op gang te helpen wil ik zo kort en helder mogelijk ingaan op de twee filosofen die Geurt behandelt om inzichtelijk te maken welke methode van interpreteren de voor een gesprek zo noodzakelijke ruimte schept. Daartoe moet ik laten zien waarin Gadamer tekortschiet en waarin Derrida juist voldoet. Ik ben mij ervan bewust dat ik op die manier Gadamer tekort doe en Derrida overschat. Gadamer biedt juist veel wat uitstekend voldoet; en Derrida heeft ook zo zijn beperkingen. Eerst maar eens Gadamer.

Hans Georg Gadamer

Gadamer gaat er vanuit dat mensen die hun gedachten willen vormen over een onderwerp er naar streven in hun gedachten zo goed mogelijk het onderwerp zelf te weerspiegelen. In wat over een fenomeen gezegd wordt, moet dit fenomeen zo goed mogelijk zelf naar voren treden, zoals het in zichzelf is. Gadamer weet heel goed dat een dergelijke optimale weerspiegeling onmogelijk is. Maar dat wil niet zeggen dat Gadamer het ideaal daarvan geheel opgeeft. Hij gaat uit van een voortgaande interpretatie die zich gaandeweg steeds verder richting het optimum voortbeweegt, zonder dit dus ooit te bereiken. Interpreteren is geen strikt individueel proces. Ook de geleerde die opgesloten in zijn studeerkamer zit te filosoferen over een onderwerp doet dit in gesprek met anderen: denkers die

ver voor hem of haar zich hebben uitgesproken over het onderwerp. Elke interpretatie biedt een eigen onderscheiden licht op de zaak. Gadamer houdt er bovendien rekening mee dat elke individuele interpretatie is ontstaan binnen een specifieke situatie waarin degene die de uitleg geeft zich bevindt. Gadamer geeft deze de naam 'horizont'. Gadamer gaat er van uit dat het mogelijk is dat een onderzoeker zijn eigen blik verruimt door kennis te nemen van hetgeen een onderzoeker vanuit een andere horizont over de zaak heeft gezegd. Gadamer houdt het bovendien voor mogelijk dat de ene onderzoeker zich kan verplaatsen in de andere en dat zo een gelijk verstaan van de zaak ontstaat. In de loop van de tijd ontwikkelt zich volgens Gadamer een geschiedenis van opeenvolgende interpretaties, waarin de ontwikkeling zich beweegt langs telkens nieuwe interpretaties waarin de ene onderzoeker zijn blik verruimd heeft door kennis te nemen van de interpretatie van een andere onderzoeker.

Voor Geurt geldt dat waar Gadamer stelt dat de ene, optimale interpretatie niet bereikbaar is Gadamer daarmee een waardevol inzicht prijsgeeft. Maar, in afwijking van wat Gadamer voor mogelijk houdt, rekent Geurt er niet op dat hij tot een antwoord op de vraag of Jezus de Zoon van God is, komt, die als het ware samenvalt met het antwoord van een ander, bijvoorbeeld een van de aangehaalde theologen. Geurt kan zich onmogelijk bij voorbaat overleveren aan de interpretatie van een ander, omdat deze onherroepelijk vanuit een ander situatie spreekt als hijzelf. Dat geldt niet alleen voor theologen die in een ander tijdperk theologiseren, maar ook voor gespreksgenoten in dezelfde tijd en op dezelfde plaats als waar hij zich bevindt. Dit leidt ertoe dat in het gesprek met de zes theologen bij elk van hen zaken naar voren komen die onbegrijpelijk blijven in de ogen van Geurt, of ontoereikend voor het vinden van een gezamenlijk met hen gedeeld verstaan.

Jacques Derrida

Zoals al gezegd: Derrida helpt de ruimte te scheppen die Geurt zoekt. En die hij als heilzaam beschouwt voor een ieder die zich wenst te verstaan met en te verbinden met Jezus Christus. Derrida reikt daarvoor een technische term aan: disseminatie. Daarmee drukt Derrida uit dat 'van geen enkele uiting de betekenis volledig valt vast te stellen'. En dat opent de mogelijkheid om iedere uiting op talloze manieren uit te leggen. Dit leidt ertoe dat elke interpretatie zelf aanleiding geeft tot nieuwe interpretaties. Niet om het tekort van een uitleg bloot te leggen, maar juist om nieuwe reikwijdten te openen. Elke onderzoeker, elke uitlegger moet zich rekenschap willen geven van de eindigheid van zijn of haar eigen interpretatie. Nu was Gadamer daar ook van doordrongen. Elke uitleg is eindig en valt nimmer volledig samen met de zaak die de uitleg weerspiegelen wil. Maar Gadamer zag de mogelijkheid van het kunnen samenvallen met het inzicht van anderen. Gadamer hield het voor mogelijk dat de ene onderzoeker zich overlevert, overgeeft, aan de andere. Derrida volgt Gadamer daar niet in. Hij ziet geen enkele aanleiding voor een overgave aan de inzichten van een ander. In plaats daarvan ziet Derrida alle aanleiding voor onderzoekers en uitleggers aan te geven waar de ontvankelijkheid voor door anderen verworven inzichten haar grens bereikt. De principiële eindigheid van elk inzicht vormt het aanknopingspunt voor de reflectie op inzichten die je wel en niet kunt delen, voor inzage in de alternatieven die overtuigender zijn. Kort gezegd: Derrida verstoort elke eenheid in interpretatie.

Slot

Geurt acht dit inzicht van Derrida heilzaam. Voor zijn eigen gedachtevorming; die zich ontwikkelt door in gesprek te komen met anderen. Zijn proefschrift is niet slechts een document waarin we kunnen nalezen hoe Geurt op grond van zorgvuldige en wetenschappelijk verantwoorde manieren een weg baant naar inzicht in de wijze van begrijpen die hem verder helpt in het formuleren van een antwoord op de vraag of Jezus de Zoon van God is. Zijn proefschrift is ook een uitnodiging aan ons. Een uitnodiging om gesprek aan te gaan met elkaar; over de beelden en verwoordingen die onze eigen antwoorden weerspiegelen. En dan niet met als inzet de ene gemene deler te vinden; elkaar subtiel dwingend tot overgave. Maar een gesprek dat we voeren in de ruimte die we zelf met elkaar creëren door te beseffen dat elke uitleg die we geven een uitnodiging is aan de ander bij jezelf de elementen aan te wijzen die hij of zij onbegrijpelijk vindt; die de ander echt niet mee kan maken. Om zo samen altijd in gesprek te blijven.

Het stokje overgeven

U voelt wel dat ik waardering heb voor het proefschrift dat Geurt geschreven heeft. Maar dat wil niet zeggen dat er geen vragen overblijven. Ik noem er twee. Met deze vragen geef ik het stokje door aan Geurt zelf. De eerste vraag is deze: Als Jezus Zoon van God is; representeert Jezus dan niet een waarheid met een hoofdletter? Een waarheid die in de eerste plaats elke interpretatie overstijgt en waaraan – hoe je het ook wendt of keert – elke uitleg afgemeten moet worden. En waarheen de reeks van interpretaties zich wel moet ontwikkelen, als een optimum, zoals Gadamer stelt, om zinvol te kunnen zijn.

En een tweede vraag: Geurt, je hebt een proefschrift geschreven. Jouw boek met inzichten hebben we in handen. Daarmee heb je een academisch doel bereikt. Maar kun je ook iets zeggen over de wijze waarop je jouw inzichten in denkt te kunnen zetten voor jouw werk als predikant, als pastor in de kerk?